

کتاب

رسالة ای درباره نویسندگان ، فنون و ابزار نویسندگی در قرن سوم

نویسنده

ابوالقاسم عبدالله بن عبدالعزیز بغدادی (د. ۲۵۰ هـ)

مترجم:

مریم شمس فلاورجانی

سرشناسه	: یغدادی، ابوالقاسم عبدالله بن عبدالعزیز، قرن ۳ ق.
عنوان قراردادی	: الكتاب و صفه الدواه و القلم و تصريفها. فارسی
عنوان و نام پدیدآور	: الكتاب: (رساله‌ای درباره نویسندگان، فنون و ابزار نویسندگی در قرن سوم) / نوشته‌ی ابوالقاسم عبدالله بن عبدالعزیز یغدادی؛ مترجم مریم شمس فلاورجانی.
مشخصات نشر	: تهران: نيمروز، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: ۸۰ ص.
شابک	: ۵۰۰۰۰ ریال: 978-600-6317-14-4
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیا
موضوع	: نویسندگی — متون قدیمی تا قرن ۱۴
شماره افزوده	: شمس فلاورجانی، مریم، ۱۳۵۷ — مترجم
شماره ثبت	: ۱۳۹۳ ک ۷۷/ب/۱۴۵/۱
رده‌بندی دیویی	: ۸۰۸/۰۲
شماره کتابخانه ملی	: ۳۵۵۶۷۸۱

کلیه حقوق این اثر متعلق به مؤلف می‌باشد و متخلفین تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

(رساله‌ای درباره نویسندگان در قرن سوم و ابزار نویسندگی در قرن سوم)

مؤلف: ابوالقاسم عبدالله بن عبدالعزیز یغدادی

مترجم: مریم شمس فلاورجانی

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۳

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

چاپخانه: پردیس دانش

ناشر: نيمروز

قیمت: ۸۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۳۱۷-۱۴-۴

ISBN: 978-600-6317-14-4

پیشگفتار مترجم:

کتاب حاضر ترجمه رساله «الکتاب و صفه الدواء و القلم و تصریفها» تألیف ابوالقاسم عبدالله بن عبدالعزیز مشهور به ابوموسی^{**}، ادیب و نحوی نابینای قرن سوم است. وی همچنین کتابی در انواع فرق تألیف کرده است و رساله حاضر نیز درباره انواع خط، آلات نویسندگی، انواع کتبان و بسالخره ویژگی‌های کاتبان و توصیف آنهاست. این رساله قدیمی‌ترین و بدین لحاظ با ارزش‌ترین متن درباره ابزار کتابت و اطلاعاتی در این باره است و بعد از آن تألیف ابن قتیبه (۲۱۲-۲۷۶ ق) - رساله فی الخصال القلمی است. رساله حاضر در ضمن مجموعه نسخه خطی در کتابخانه فایح ابوالفتح تحت شماره ۵۲۰۶ بر برگه‌های شماره ۳ تا ۲۳ به خط یوسف بن لؤلؤ بن عبدالله در قرن هفتم است. این مجموعه در بر دارنده نسخه‌های خطی زیر است:

کتاب الکتاب و صفه الدواء و القلم و تصریفها

کتاب من سمی عمر من شعراء

کتاب المکاتره عند المذاکره

کتاب الاسباب الضعیفه التي وصل بها الى امور منیغه

کتاب الرساله المصریه

کلید واژه: خط، قلم، ابزار کتابت، کاتبان.

ابوموسی اهل بغداد و به بغدادی شهرت داشت. اما در مصر سکونت داشت و در آنجا بنابر روایت صفدی از احمد بن جعفر دینوری و جعفر

^{**} درباره ابوموسی بغدادی نک: بغدادی ابوموسی، مریم شمس فلاورجانی، دائرةالمعارف

بن مهلهل بن صفوان، حدیث روایت می‌کرد. یعقوب بن خرزاد نجیرمی نیز از او روایت می‌کرده است. وی همچنین آموزگار مهتدی (حک): (۲۵۵-۲۵۶ ق) بوده است. البته نام مهتدی در روایت سیوطی، به فرزند مهتدی تبدیل شده است؛ که احتمالاً همان‌طور که ناجی می‌پندارد، تحریفی صورت گرفته است. این مهمترین اثر بغدادی که وی شهرت خود را مدیون آن است، در نوع خود بی‌نظیر است و با نام «الکتاب و صله القلم و تصریفها» به چاپ رسیده است و در زمینه علم کتاب نگارش تدوین شده است. و از آن جهت که نخستین کتاب در نوع خود است اعتبار خاص می‌یابد. با این‌همه می‌دانیم که پیش از آن عبدالحمید کاتب (۱۳۲ ق)، به فن کتابت اشاره کرده و بارها مردمان را به فراگیری این امر تشویق کرده است. بغدادی نیز بر فضیلت تقدم عبدالحمید اعتراف کرده و در صدد آنست که او نام برده است. به هر حال شاید بتوان بغدادی را نخستین کسی بشمار آورد که به جوانب فنی کتابت توجه کرده است. در فهرستی که خاتم السامعین ضامن در مقدمه کتاب «رساله الخط و القلم»، منسوب به ابن قتیبه آورده است و تا سده ۱۰ ق، از ۱۲ کتاب در این زمینه نام برده، اثر بغدادی صدرشمار است. بغدادی در این اثر خود اطلاعاتی بس گرانقدر بدست داده که به سبب خدمت در خور اهمیت است. وی نام کسانی را که در بلاغت و علم کتب پیش و بوده‌اند ذکر کرده است. مثلاً عبدالحمید کاتب، قحذم (جد ولید) شام قحذمی) و عبدالله بن مقفع که کتاب هزار افسانه، کلیله و دمنه، عهد اردشیر، کتاب مزدک و کاروند را به عربی ترجمه کرد. و نیز می‌دانیم که هر یک از این موارد بحث‌های مفصلی برانگیخته است. مثلاً راجع به

هزار افسانه هیچ کجا به نام مترجم آن اشاره نشده است؛ اما ملاحظه می‌شود که بغدادی ابن مقفع را مترجم این کتاب معرفی کرده است. و یا راجع به کتاب‌های مزدک و کاروند که مترجم آنها معلوم نبود، بغدادی همه را به ابن مقفع نسبت داده است. بغدادی حتی به اسماء نویسندگان زمانه در بلاغت و فصاحت شهره بودند، اشاره کرده و نمونه‌ای از مترجمان را آورده است؛ و یا اقوال منسوب به اسماعیل بن عبدالحمید کاتب جمع بلاغت و هنر نویسندگی پدرش، نمونه‌ای دیگر از اطلاعات ابتدایی است که بدست می‌دهد. همچنین بغدادی در این رساله نامه‌ای که عبدالله کاتب به خالد بن ربیعہ افریقی، اولین کاتب افریقی نوشته و در آن هنر کاتب را توصیف کرده، آورده است. گفتنی است که ابتدای رساله با مطالبی راجع به خط، بررسی انواع خط و نوشت افزار خط یعنی دوات، قلم و قرطاس شروع می‌شود، بعد از آن به بررسی کاتبان و حرفه دبیری می‌رسد و مهارت‌های لازم برای نگارش، عنوان می‌گردد. مثلاً کاتب نه تنها باید در خط و کتابت زبردست باشد، که باید در آیین خردمندی و سوارکاری و شمشیر زنی و حتی آیین مسیحیت نیز دستی داشته باشد. بغدادی در این رساله همچنین به بحثی وسیع و استدلالت‌آمیز درباره آداب و اقوال خسرو پرویز، خطاب به دبیر خویش اسکشهار کرده است. و این بخش، یکی از زیباترین مدارکی است که درباره شش سالگی آداب نویسندگی در آن دوره بدست ما رسیده است، چه ضمن بیان مهارت‌های نویسندگی، لازم می‌داند که کاتب تمامی مراتب اخلاقی و مهارت‌های اجتماعی که شایسته یک مرد ادیب در آن روزگار بوده است،

را داشته باشد و در بخش‌های دیگر به بررسی اصطلاحات راجع به این علم مثل سحاه، خاتم، تاریخ، اسکدار و آوارج پرداخته است. این رساله را نخستین بار دومینیک سوردل فرانسوی همراه با ترجمه فرانسوی آن در دمشق به چاپ رساند. اساس کار سوردل، نسخه خطی مورخ ۶۶۷ ق بود. ۲۰ سال بعد هلال ناجی این رساله را بر اساس نسخه خطی مورخ ۶۱۴ ق موجود در کتابخانه فاتح استانبول (ش ۵۲۰۶)، در سال ۱۹۷۳ جلد ۲ ش ۲، ص ۴۳-۸۷ به چاپ رساند و تا حد ممکن مواضع کار سوردل را رفع کرد. و اینک ترجمه فارسی این رساله همراه با توضیحاتی که بعضاً توسط مترجم استخراج گردیده از نظر گذراننده می‌شود، میسر گردید. روزنی باشد رو به سوی دانایی و با سپاس از استاد فرزانه آذر تاش آذربایجان که ترجمه این رساله را به بنده پیشنهاد نمودند، همچنین در ترجمه این رساله از اشعار مانند همیشه شاگرد خویش را یاری نمودند.

مرکز الله توفیق

مدرس تاریخ و ادبیات

بهمن ماه ۱۳۹۰